

Narativní obrat: současné změny v povaze právního vědění

Narrative Turn: Contemporary Changes in the Character of Legal Knowledge

Martin Škop

ABSTRACT Postmodernism is not only about the deconstruction offered by Jacques Derrida, and postmodernism is not destruction as it is understood in the Czech legal context. This article focuses on the linguistic and narrative nature of the right rather than on deconstructivist questioning. The aim of this article is to highlight the transformation of knowledge that is related to the current conception of rights: law is not to be recognized as the final set of statements about socially certificated behaviour or behaviour certified as desirable. Law is a set of stories that varies constantly, develops, and which is full of spontaneous or planned battles for control of meanings. It is not possible to know the law in its completeness. Law as a whole is only an ideal type whose real cognition is discrete and completely impossible. This is law as shown by postmodernism, and which is demonstrated in this article.

KEY WORDS Postmodernism, law, ideology, narratives in law

Úvod

Tento článek se soustředí na přístup, který bychom mohli popsat jako *postmoderní přístup* k právu. Svým způsobem je spojování práva a postmoderny velmi zvláštní – zejména v českém právně-teoretickém či právně-filosofickém kontextu. Postmoderna, a vlastně cokoli, co se spojuje se slovem „postmoderní“, se většinou pojímá jako verbalizované opovržení. Je-li to postmoderní, pak s právem nemá nic společného a nemusíme se tím zabývat. Je to výraz nedůvěry vůči čemukoli jinému, čemukoli neznámému, čehož přítomnost je v právu nežádoucí. Slovo „postmoderní“ je nepřitelem, kterého si česká právní teorie musela stvořit, aby mohla varovat před nástrahami současnosti, aby mohla náležitě odborně odsoudit vše, s čím nesouhlasí.¹ Proto se tento článek staví na obhajobu postmoderny. Jeho cílem je ukázat některé myšlenky, které postmoderna opět přináší do diskursu společenských věd a které atakují stávající hodnocení významu a funkce práva. V tomto smyslu je důležité si uvědomit, že současnost, kterou je obvyklé chápat jako postmoderní, započala již v moderně, a to, co je postmoderně vlastní, je pouze popis skutečných důsledků, ke kterým tyto moderní začátky vedou. Postmoderna není ničím jiným než zvláštním stylem přemýšlení o současnosti, či

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 2/2015. S. 11–25. ISSN 1214-813X.

¹ Z českých autorů např. Josef Macur (2001) nebo Jiří Boguszak (2005).

případně vědomím změny a sporem o to, co je obsahem základní maximy racionálního postupu (Střítecký 1990: 67).

Postmoderna se dnes ve vyprávění svých odpůrců snad nejvíce podobá strašidlu. Pokud budeme chtít parafrázovat výrok Karla Marxe a Friedricha Engelse, který dnes již žije svým vlastním osudem (Derrida 2011: 11; Havel 1999: 224), mohli bychom říci, že *světem obchází strašidlo – strašidlo postmoderny*. Již ne Evropou, či východní Evropou, ale celým světem. Je to strašidlo jiné než komunismus. Je méně hmatatelné, méně viditelné a jeho cílem není revoluční změna společenského řádu. Přesto mlhavý obraz postmoderny působí jako strašidlo, jako zřetelný nepřítel, jehož cílem je destabilizovat stávající pořádek, narušit veškeré lidské hodnoty² a svět prostoupit pohrdáním, relativizací a destrukcí. Snad proto se *ke štvanci na toto strašidlo spojily všechny mocnosti* (Marx a Engels 1972: 16). Je to sice nepřítel uměle vytvořený a vskutku mlhavý, ale o to lákavější. Může být přesně tím druhem nepřítele, o kterém mluví italský sémiolog a spisovatel Umberto Eco: nepřítel, který musí existovat, abychom mohli definovat vlastní systém hodnot, a kterého je potřeba si *vykonstruovat*, pokud skutečný neexistuje (Eco 2013: 10). Jak jsme již uvedli výše: cokoli se nelíbí, cokoli není dost dobré, se spojí se slovem *postmoderní*. Přídomek „postmoderní“ vyjadřuje nesouhlas, možná odpor, ale rozhodně neobsahuje žádnou racionální analýzu současné situace.

Přítom *strašidlo postmoderny* bychom mohli chápat jako něco, co pomáhá, spíše než jako něco, co škodí. Něco, co naznačuje. Je to strašidlo mrtvého otce-krále, které naznačuje, jak to bylo s jeho smrtí, a dovede Hamleta k poznání (Derrida 2011: 11). Místo moderně romantického snění o řádu, pořádku a dokonale společnosti složené z nedokonalých lidí nastupuje postmoderní odhalování. Odhalování, jehož snahou však není rozbít, ale poukázat na chatrnost stávající konstrukce, včetně práva a státu. Strašidlo postmodernismu zpochybňuje stabilní význam a soustředí se spíše na texty a jejich schopnost multiplikovat se (Harvey 1992: 49). Přítom současně pochybuje o možnosti existence metanarací. Postmoderna zpochybňuje stávající sady poznání, což problematizuje či rozkolísává to, co o světě dnes víme. Proto je postmoderna *nechtěná*, neboť zpochybňuje pracně získané poznatky, a proto se ten, kdo precizuje, stává nepřítelem. Tím se postmoderní tázání nutně neomezuje pouze na dobu konce dvacátého století. Je to přístup, který se odlišuje tím, jak nahlíží na společenské jevy, spíše než by jej charakterizovala doba. Postmoderna nutně nenásleduje po moderně, byť tam pojmově a historicky nepochybně patří. Je to způsob zkoumání, který se může objevit i kdykoli v průběhu moderny jako dílčí kritický proud. Je to kritická reflexe přítomnosti, která nemusí být vždy zřetelná, ale která – předpokládám – provází každou epochu a někdy zůstává i bez zvláštního pojmenování. Zde však chápeme postmodernu jako reakci na modernu pochybující o možnosti přítomnosti pevně daného významu.

Dosavadní stav poznání o právu a státu se může ukázat jako nedostatečný a kdykoli, kdo se na takovém odhalování nedokonalostí podílí, je chápán jako nihilista. To může vést až k tomu, že jako nepřátelská a škodlivá je chápána snaha Waltera Benjamina (1998) upozornit na to, že právo a stát jsou založeny pouze na násilí, případně metaforické

² Mnohem smířlivěji, byť kriticky k postmoderně viz Pavel Holländer (2012).

připomenutí Jacquesa Derridy (2002), že jsou vůbec bez základu. Paradoxně se tak mezi postmoderní autory může řadit i jeden z výjimečných reportérů moderní doby, spisovatel Fjodor Michajlovič Dostojevskij. Český literární historik František Kautman uvádí, že pro Dostojevského jsou spravedlnost a právní kodexy výrazem touhy lidí, kteří se stali zlí, po utopii, které nelze dosáhnout: „Když se lidé stali zlými, začali mluvit o bratrství a humanismu a pochopili tyto ideje. Vymysleli si spravedlnost, právní kodexy, vystavěli chrámy, zatoužili po minulosti jako po neuskutečnitelné utopii“ (Kautman 2004: 86).

Postmoderním autorem by také mohl být německý historik, právník a ekonom Max Weber, který psal o tom, že kapitalismus ztratil svůj obsah a veškeré jeho racionální procesy jsou ocelovou ulitou, ze které není úniku (Weber 1983: 358). Postmoderně také nejde o nic více než o popis této železné klece (ocelové ulity). Jde jí o snahu ukázat, že projevy této klece dopadají i na jevy a vztahy, kde bychom to nečekali: že téměř veškerá lidská činnost je svázána touto vyprázdněnou racionalitou. Herbert Marcuse dospívá k závěru, že čím je správa společnosti racionálnější, techničtější a více se blíží totální kontrole, tím obtížněji z ní individuum může uniknout (Marcuse 1991: 35). V postmoderních popisech je patrné, že nad svobodou stále vítězí nástroje, jejichž poznání a symbolické ovládnutí je pro člověka obtížné. Situace popsaná Weberem je výzvou i pro francouzského filosofa a historika Michela Foucaulta, který zkoumá, jak se člověk stal opět objektem sil, které není schopen ani kontrolovat, ba dokonce jim ani nerozumí (Carty 1990: 5; Foucault 2000: 4; Foucault 1999: 108, 128, 2000: 4). Člověk nemá dost nástrojů, aby státu čelil alespoň v oblasti porozumění, a je ve svém poznání státem pěstován a kultivován (Bauman 2003: 45), jako by byl nějaká kulturní plodina.

Navzdory útokům můžeme říci, že postmoderna není *zlá*. Nebezpečná se mohou jevit její zjištění, která narušují stávající sady vědění, případně rozbírají vyprávění, která legitimizují stávající stav. Postmoderna je výrazem jakési neurózy, která vzniká z rozdílu mezi racionálním a estetickým jazykem moderny a neracionálními a nehezkými následky jejího působení. Jan Keller tyto prvky nachází již v díle zmíněného Maxe Webera a popisuje to jako *polyteismus hodnot*, který vede ke ztrátě jednoty společnosti: „Ztracenou jednotu už nelze obnovit a člověk je v moderní společnosti odsouzen k tomu, aby sám na sobě testoval, kolik vnitřního napětí, kolik konfliktů a nerozhodností ještě unese“ (Keller 2004: 385). Někdy je situace natolik neúnosná, že člověk musí kapitulovat a podřídit se mocenským ambicím skupin ovládajících moderní stát – a například kandidovat do politických struktur. Étos falešně altruistické pomoci vítězí nad věcnou analýzou. V této souvislosti lze poznamenat, že podobné závěry učinil již v roce 1893 Émile Durkheim. Když Durkheim analyzoval růst štěstí ve společnosti, zjistil, že větší úsilí a námaha, které mají růst navodit, vedou spíše k nutnosti ještě více prohloubit dělbu práce. To je sice motorem pokroku, ale ze specialistů dělá pouze zvláštní pomocníky centrálního regulačního systému a k žádanému růstu štěstí nevede (Durkheim 2004: 228). To pak není nic jiného než kapitulace vůči centrálním idejím mocenského centra.

Moderní stát a symbolické nástroje

Tradiční chápání moderního státu se soustřeďuje spíše na jeho silové projevy (Weber 1998; Jellinek 1906). Rovněž je pro něj typické těsné spojit právo a stát (Weyr 1936). Méně se však již zdůrazňuje schopnost státu plnit i ideologické funkce a také to, že všechny funkce státu závisí na jeho schopnosti vykonávat symbolickou moc (Loveman 2005: 1652). Jeho součástí není pouze vynucování a silový aparát, ale aparát, který se zabývá vyučováním nebo ideologickým působením: vřdyt' vedle věznic a armády stát zřizuje také dětské domovy, školy, fondy nebo Akademii věd (Gorski 2003: 165). Výrobní proces, který je součástí moderního státu, je ideologií plně prostoupen (Marcuse 1991: 38). Stát se stává tím, kdo distribuuje symbolické nástroje, tedy nástroje sloužící k rozlišování toho, co je a není důležité, nástrojů, které slouží k zakotvení procesů, kterými lidé poznávají společnost. V tom sehrává velmi významnou roli státní administrativa a její schopnost určovat „problémy“, které je potřeba řešit tak, že působí přirozeně a nad jejich povahou není nutné se zamýšlet (Bourdieu 1998: 72). Stát například určuje základní teze, kterými se má zaobírat věda, nebo určuje vlastnosti, které musí člověk mít, aby mohl vykonávat právní povolání (například advokátem nebo jinou právní profesí se nemůže stát nikdo, kdo nemá kompletní univerzitní právní vzdělání získané na právnické fakultě). Podobně stát zadává vědě praktické úkoly, čímž, dnes stejně jako v 50. letech 20. století, prikazuje vědě přiblížit se lidu. Jedině potom, když se podřídí (v 50. letech marxisticko-leninské ideologii, dnes ideologii průmyslového kapitálu), se věda stane v očích státu dostatečně objektivní (Olšáková 2014: 26–27).

Stát tím vykonává svou moc konstruovat realitu, založit gnoseologický řád (Bourdieu 1991: 166), magickou moc, jejíž pomocí může založit to, co lze založit i silou, a přimět lidi vidět to, co je potřeba vidět (Bourdieu 1991: 170). Silové vynucování je nahrazeno schopností socializovat, regulovat a normalizovat (Gorski 2003: 166). Stát tak definuje nejen pravidla, podle kterých se bude hrát, a hřiště, na němž se bude hrát, ale pasuje se také do role rozhodčího, který dohlédne na dodržování jím daných pravidel (Loveman 2005: 1656). Tato schopnost či moc státu je však předmětem sporů či přímo bojů, neboť moc definovat obsah této státní symbolické moci dává svým držitelům velkou sílu. Těmito spory se však současně může do státních a právních nástrojů vmísit i určitý relativismus, zejména v případech, kdy ke střídání těch, kteří „definují“ státní politiky, dochází příliš často. Není to však nic, co by bylo vysloveně postmoderní.

Vyprázdněnou podobu zákona vyjádřil vlastně již Franz Kafka ve svém románu *Proces*, ve chvílích, kdy soudní kaplan vysvětluje Josefu K., co je napsáno v preambuli *Zákona*, co tedy stojí *Před zákonem* (1992). V této krátké pasáži je popsán příběh muže z venkova, který chce vstoupit do zákona, což mu dveřník nedovolí, ale ani nezakáže. Jednu z interpretací této krátké parabol podává Giorgio Agamben. Podle něj se jedná o podřizování se zákonu, který ani nemusí mít (nemá) žádný obsah: je to pouhé podřizování se, které neprovází žádná hrozba, žádná výstraha, žádný význam (Agamben 2011: 58–59). Nejedná se pak o nic jiného než o symbolickou nadvládu. Nadvládu, kterou možná Zákon, možná dveřník pouze předstírají a muž z venkova to akceptuje, neboť je přeci přirozené podřídít se zákonu, byť jej neprovází žádné násilí a snad ani obsah. Vřdyt' původní zakládací násilí se mohlo vytratit, respektive postačí, že zůstalo *zdání násilí*. Z umělého pravidla – nutnosti podřídít se zákonu – se stává něco, co se vykonává zcela automaticky, samovolně, ovšem bez nutného

respektu k samotnému násilí zákona. Jako důsledek této situace – Agamben zde používá slova Geršoma Scholema *platnost bez významu* – můžeme určit proliferaci či hyperplazii právních předpisů (zákonů). Vzhledem k tomu, že zákon sám o sobě nic neznamená (je to pouhá forma, jejíž obsah není podstatný), vzrůstá důraz na požadavek, aby jakýkoli aspekt společnosti, který by mohl být regulován, byl regulován zákonem.

Prvky, které nesprávně připisujeme postmoderně a které mají představovat nihilismus či relativismus, čímž se nyní jeví jako nebezpečné, jsou však dítky moderny. Ta je triumfálně vytvořila a teprve dnes se ukazují jejich nebezpečné stránky. To, že postmoderní autoři na to upozorňují, neznamená, že by chtěli modernu zrušit a zavést jakýsi stav noetické anarchie. Za vším špatným není možné vidět postmodernu. Její pozice se liší od situace, v níž se ocitl Hamlet, který hovoří o šilící *době vymknuté ze svých kloubů* a on je tím, kdo to má napravit. Poté, co zvěděl o strašném činu Claudia, chce princ Hamlet pomstu: v tom je situace postmoderny odlišná. Nehodnotí, nemstí se. Pouze popisuje. Ne nutně objektivně – ale popisuje. Není tak vlastně ani shora zmíněným strašidlem (duchem) krále Hamleta, neboť ten volá prince Hamleta k pomstě za ten strašný zločin. Postmoderní autoři začínají popisovat svět v době, kdy již usedl prach rozvířený oslavami úspěchů moderny a teprve lze spatřit, co všechno je důsledek moderních časů. Žádná zvláštní postmoderní situace vlastně neexistuje. Je to pouze dozvuk moderny a jejích snah. Přestože zde tedy budeme mluvit o postmoderní situaci a postmoderních podmínkách či obecně o postmoderně a jejich myšlenkových proudech působících na objekty, jako jsou stát nebo právo, vždy mějme na mysli, že je to něco jako *fata morgana*. Iluze, která nám usnadňuje vypořádat se s neurotickou moderní přítomností.

Při popisu současného chápání státu nám primárně půjde o povahu vědění. To je totiž základním rysem postmoderny – změna v povaze vědění. Postmoderna především jinak poznává okolní svět, tj. se snahou odhalit i skryté vlivy ideologie na poznání. Zde mluvíme o *vědeckém poznání*. Ale postmoderna také zjišťuje, že způsoby, jakými lidé poznávají společnost nebo svět, se mění. To je *obecné poznání*. A to je nyní nespojitě, roztříštěné, podmíněné masovou kulturou a podřízené více soupeřícím dílčím ideologiím. Symbolické nástroje, které jsou pro myšlenkové zvládnutí skutečnosti nezbytné, jsou monopolizovány mocenskými strukturami a státně mocensky kontrolovány. Produkce vědění je podmíněna státně mocenskými zásahy, čímž se formuje nejen výsledný obraz společnosti, ale také role práva.

Pro existenci ve společnosti je nutné vytvářet, respektive sdílet symbolické nástroje. Postmoderní myšlení tedy může být vnímáno jako snaha o „epistemologické zpochybnění“ (Bourdieu 1998: 70), tedy rozchod s klasickým pojetím vědeckého zkoumání a přístup akceptující odhalování toho, co pouze konstruujeme jako přirozené. Jde o odhalení nástrojů, jimiž se reprodukuje základní sada vědění, případně nástroje, které umožňují pojmenovat prvky pro společnost významné a přisoudit jim symbolickou hodnotu. Symbolické nástroje jsou formovány vědou, byrokracií, školstvím, prostě čímkoli, co je schopno definovat nebo vytvářet pojmy. Mění se i zákonodárna moc. Netrestá, ale normalizuje (Foucault 1999: 167). Jejím cílem je produkovat co nejefektivnější nástroje pro kapitalistickou produkci: produkuje poslušné lidi, kteří jsou ochotně klasifikováni, organizováni a ovládáni nejenom státem, ale i soukromými zájmy (Litowitz 1999: 72). A to všechno stát dokáže díky hegemonickému ovládnutí symbolických nástrojů. Ovšem, dokáže to každý, kdo dokáže administraci těchto nástrojů efektivně kontrolovat.

Již výše jsme uvedli, že mezi výtoky moderny řadíme i současné právo a současný stát. *Vědomí eroze stávajících státně-mocenských struktur* však není vyvoláno postmoderními útoky, ale naopak přísným dodržováním moderních standardů. Postmoderna chce jen odkrýt, co závoj velkých vyprávění zakrývá na tělese moderního státu. Proto se zaměříme na symbolické nástroje, kterými stát buď disponuje, nebo záměrně přehlíží, že s nimi disponují jiní. Pierre Bourdieu předpokládal, že „intelektuální diskurs zůstává jednou z nejautentičtějších forem obrany proti manipulaci a životně důležitým potvrzením svobody myšlení“ (Bourdieu 1999: 11). To lze chápat i tak, že je snahou státu podchytit intelektuální diskurs a dát tím průchod manipulaci. Za upozorňováním na chyby státu a neustálými výkřiky toužícími minimalizovat moc státu se může pouze skrývat snaha odvést pozornost od toho, že větší podíl moci již stát nemá a přepustil ho jiným subjektům. Pochopitelně nikoli ve prospěch imaginárního subjektu, který se líbivě popisuje jako lid. Lid jako něco, co například pro Derridu vystupuje jako základ americké Deklarace nezávislosti: lid, který je konstituován teprve podpisem Deklarace, ale bez kterého by současně tento podpis nedával smysl (Derrida 1986). „Poctivý lid (Good People)“, který neexistuje jako samostatná entita, dokud není Deklarace podepsána příslušnými reprezentanty lidu (Derrida 1986: 10). Lid je pouze myšleným subjektem, který vystupuje pouze jako legitimizační prvek svých zástupců. Vždyť žádný z členů množiny, označované jako „lid“, aniž by byl současně svým zástupcem, Deklaraci nepodepsal. Lid je prvek, bez kterého se neobejde moderní definice státu, ale současně je to opět prvek, který je pouze myšlený a který se ve skutečnosti jen obtížně prokazuje. Lid je sice zdrojem veškeré státní moci (čl. 2 odst. 1 Ústavy České republiky), bez svých volených zástupců je však neschopen jakéhokoli jiného úkonu než své zástupce volit. Dokonce podle názoru Ústavního soudu vysloveného v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 73/04 ze dne 26. 1. 2005 (N 17/36 SbNU 185; 140/2005 Sb.) je lid možno technicky chápat jako skupinu voličů. I zde se projevuje konstruovaná přirozenost „lidu“, jemuž je vštěpována myšlenka národa, jejímž účelem je zvýraznit loajalitu lidí vůči státu (Loveman 2005: 1656). Lid je tak možno pojímat zcela hypoteticky (Kysela 2014: 103).

Intelektuální diskurs je tak manipulován a směřován k jinému objektu: je přitahován ke státu, aby nespátřil mocenská centra jiná než státní. Ale i to je součástí hry o stát a jeho funkce. Soumrak státu, respektive narůstající tendence o něm hovořit, může zakrývat snahu kořistit mocenské funkce nebo odvést pozornost od mnohem většího mocenského působení. Není snad překvapením, že například v mnoha střetech s nadnárodními korporacemi stát čelí nerovnému protivníkovi. Nebo i v případě, kdy si stát privatizují oligarchické skupiny, které se neustále pokouší legitimizovat své kroky odborností a snahou státu pomoci, a odvést tak pozornost od mnohem absolutnějšího mocenského zásahu proti lidem, než by demokratický právní stát byl schopen.

Při manipulaci se symbolickými nástroji je pro stát velmi důležité oddělit je od jejich kulturních významů a sociálních vztahů, se kterými jsou spojeni. Britský teoretik masových médií Stuart Hall to ukazuje na příkladu fotbalu. Podle jeho mínění byla tato tradiční hra objektem velmi vytrvalého a masivního útoku ze strany státu, úřadů a vládnoucí třídy – zejména tím, že hra, která neměla jednotná pravidla a hrála se mnoha různými styly, byla podrobena jedné unifikovanému pravidlům. Tento útok nebyl motivován ničím jiným než snahou moralizovat nižší třídy a ukázat jejich zvyky a podřídít je průmyslovému využití

(Hall 2006: 362). To je velmi zajímavý příklad, který lze vztáhnout na všechny symbolické nástroje – jejich účelem totiž skutečně může být potřeba moralizovat a ukáznit. To vše s cílem využít lidi k jejich průmyslovému využití.

Právo v moderním státě a jeho současná proměna

Nelze chápat a popisovat postmoderní situaci bez moderny. Jejich vzájemný vztah můžeme, mírně nadneseně, chápat jako vztah mezi *skutečností* a *iluzí* – moderna je skutečná, postmoderna je iluzivní. Ale také můžeme říci, že postmoderna zbavuje moderní produkty iluzí, kterými je moderna zakryla. Je to také vztah mezi správou, ovládním a mocí, které moderna zdokonalovala, a důsledky, ke kterým to může vést. Moderna je založena na správě, administrativě a byrokracii. Na racionálních způsobech ovládní společnosti. To se promítá nejen do práva a chápání státu a jeho funkcí či úkolů, ale také jsou tím prodechnuty všechny symbolické nástroje, které má moderní společnost k dispozici. Podle polského sociologa Zygmunda Baumana na tom mají svůj podíl i humanitní či společenské vědy, které byly administrativou vytěžovány (*státní správa musí být odborná a vědecká!*) a jejichž cílem bylo popsat různé aspekty současnosti: „[M]oderní humanitní obory modelovaly svět, jímž se zabývaly, především jako předmět administrace, správy“ (Bauman 1995: 9). Vytvářely tím model, který se dal řídit specializovaným a odborným aparátem, který formuloval cíle, rozhodoval o nejlepší postupu a vůbec realizoval jedinou základní myšlenku. Moderní stát, to je administrativa, případně mechanismus, jehož cílem je proces vedoucí k jednomu spojitému celku. Právo, stát, to vše bylo v moderní společnosti předmětem administrativní péče s pevně danými zákonitostmi (Bauman 1995: 9–12). Zákonitostmi, které získaly téměř pevnost přírodních zákonů. Již zmíněná ocelová ulita administrativy nebo byrokracie pevně vede společnost dál, byť obsah a smysl dřívějších hmotných cílů se rozplynul.

Dnes již můžeme říci, že se projekt moderny ne zcela povedl. Rozplynul se a na jeho místo nastoupila změna poznání. Poznání je nespojité, často mimo kontext, spíše zaměřené na tzv. „perličky“, tedy prvky vědomostí, které vypadají atraktivně, ale pro hlubší poznání nemají smysl. Projekt moderny dále nepokračuje – alespoň ne jako jeden velký projekt. Povaha regulace se mění a začíná *svádění* – navenek již ne řízený občan, ale sváděný konzument, již ne nezbytnost legality, ale mediálního pokrytí (Bauman 1995: 15). Touto změnou se člověk, nebo snad občan, obejde bez všetečného zasahování státu, přičemž masová média a nástroje konzumní společnosti dokáží v lidském jednání nastolit pravidelnosti. Symbolické nástroje a vědění se mění. Tím, jak stát člověka kultivuje, jak jej pěstuje, mu současně podouvá klam jeho sebeurčenosti jako právního subjektu (Carty 1990: 5). Současný konzumní stát, nebo lépe aparát konzumní společnosti vytváří konzumenta, který předpokládá, že je svobodný a sám řídí svůj osud, ale kterého je mnohem snazší svést. Právo v obrazu konzumní společnosti garantuje svobody individua a podporuje jeho skryš v hesle „vše je dovoleno“. Tím však zakrývá pravou podstatu svobody, tedy respektovat stejné svobody druhých, ale také uvažovat o svobodě pouze takové a v takovém rozsahu, jakou stát určil. Skutečnost je proto jiná: člověk neurčuje sám sebe, ale při tomto určování je zcela determinován mocí. Právo má stále potenciál sehrávat roli manipulativního a kontrolního aparátu. A tento aparát je zcela v područí těch, kteří definují základní pojmy.

Právo a definice pojmů

Americký právní teoretik Brian Z. Tamanaha tvrdí, že právo je nástroj sloužící konkrétním sociálním zájmům, jejichž snahou je především *něco získat* (Tamanaha 2005: 44–50). Manipulace s právem může kompetentním subjektům pomoci dosáhnout moci ve společnosti nebo ji reprodukovat žadaným způsobem. Schopnost nakládat s ním představuje filtr vylučující nezasevěné z nakládání s ním. Bez potřebných znalostí je vyloučeno s právem manipulovat a použít je k prosazení vlastních zájmů a sledování vytýčených účelů. V právu totiž velmi výrazně funguje legitimizace odborností. Pokud je někdo prohlášen za odborníka, pak jsou jeho kroky považovány za správné. Teprve celá řada chyb³ může jeho pozici ohrozit. Pro vysvětlení této skutečnosti lze parafrázovat tvrzení amerického profesora jurisprudence George C. Christie: lze věřit i divným věcem, pokud je publikum akceptovalo jako pravdivé (Christie 2010: 4). Je-li někdo prohlášen za právního odborníka a publikum tomu uvěří, je legitimizován ke správnému nakládání s právem. Státem si razí cestu zhoubný předpoklad, že právo musí být v rukou odborníků spíše než v rukou vrtošivých demokratických struktur.

Právní znalosti a vědomosti získané předepsaným způsobem odliší ty, kteří s právem nakládat mohou (umí), od těch, kteří nemohou (neumí). Nezapomeňme, že k dosažení odpovídajících znalostí je potřeba disponovat dostatečným kapitálem (Bourdieu 2002: 280–291). Je možné tedy udržet tyto znalosti v dispozici loajální skupiny a eliminovat jakékoli subverzivní prvky. Pierre Bourdieu uvádí, že do kapitálu je nezbytné investovat: zejména čas, a to osobně (Bourdieu 2002: 48). Nelze prohlásit, že jsem se dlouhou dobu vzdělával v právu – avšak v zastoupení. To by bylo skutečně absurdní. Schopnost umět nakládat s právem je skutečným filtrem, který na základě mocenských požadavků určuje, kdo znalostí mít bude a kdo ne. Stát, či mocenská skupina se za něj vydávající, se v tomto směru nezastaví ani před zásahy do systému vzdělávání (Bourdieu 2002: 41).

To, oč se v tomto systému reprodukce symbolických nástrojů hraje, je schopnost definovat pojmy. Určovat, co který pojem znamená, jaký nese obsah a jaké má místo v procesu poznávání, stejně jako v samotném poznání. Je to hra se slovy, ve které jde o moc. To, o čem se mluví a jak se o tom mluví, je jeden z rozhodujících prvků moci. Pro mocenské působení je nezbytné politickými a ekonomickými očekáváními stigmatizovat proces poznávání (Foucault 2000: 31). Stanovit, co je správné poznávat a jak se to má poznávat. Definovat způsoby, kterými se vyjevuje očekávaná a správná pravda, kterými jsme schopni určovat *správný* obsah jednotlivých pojmů. Ti, kdo disponují právem, ovládají nejen právní oblasti, ale také společnost. Schopnost určovat obsahy pojmů, schopnost určovat správný jazyk se projevuje ve schopnosti manipulovat se skutečností. Právní pojmy jsou ceněnou trofejí v právním mocenském poli (Bourdieu 1987: 814–815). To Bourdieu charakterizoval jako sociální prostor, který je teoreticky nezávislý na vnějších sociálních determinantech a tlacích a jehož produktem je právní praxe. Ve skutečnosti však bývá tato nezávislost úspěšně narušována (např. ekonomikou, náboženstvím nebo politikou). Na právním poli se uskutečňují

³ Např. vypracování tendenčního právního posudku, zpracování návrhu právního předpisu, který je prakticky neupotřebitelný nebo přinášející více problémů než řešení, stanovení interpretace právního pravidla, která není přijata právní veřejností, nebo to, že se ukáže, že si prameny, na něž ve svých textech odkazuje, vymyslel, nebo jejich autorům podsouvá myšlenky, které nepublikovali atp.

všechny bitvy o ovládnutí monopolu na ovlivňování práva, přičemž tyto bitvy mají povahu bitvy o ovládnutí jazyka (Bourdieu 1987: 816–817). Principy a pojmy, které nabízí právo, totiž poskytují legitimizaci prvkům skutečného světa. Důležité je spojit prvek skutečnosti s právním pojmem. Tím se dostávají do povědomí a získávají znaky oficiality (Bourdieu 2000: 12). Jejich pozice ve společnosti je pak pochopitelně mnohem pevnější. Tím získává svou legitimizaci také stát, který, ač spojený s arbitrárními mocenskými zájmy, nabývá zdání přirozeného lidského uskupení (Bourdieu 1998: 72).

Tento proces určování obsahu pojmů se nejčastěji odehrává ve třech dílčích procesech. První z nich spadá do již zmíněné oblasti *vzdělávání*. Definice pojmů, které se studenti naučí ve škole, mají schopnost dlouho přežít. Druhým procesem je *rozhodovací praxe nejvyšších soudních instancí*. Vzhledem k faktickému vlivu na právo nelze pominout schopnost soudů definovat obsah mnoha pojmů, dokonce bez ohledu na skutečnost, bez ohledu na právní teorii nebo bez ohledu na text zákona. Právně realisticky může být skutečně rozhodující, jak soudy chápou určené pojmy. Tímto způsobem určování pojmů se nebudeme zabývat. Třetím způsobem, kterým lze definovat pojmy, je *legislativa*. Tvorba práva je základním a zjevným mocenským nástrojem, kterým lze zcela měnit stávající pojmy, nahrazovat je jinými. Je to proces nejúčinnější, ale také nejsledovanější. Mísí se v něm zájmy mnoha aktérů – přičemž je pro jednotlivé aktéry nejjednodušší v něm simulovat dostatek kulturního kapitálu. Právě proto je to však také nejsledovanější proces, ve kterém krom zjevných aktérů (například členové parlamentu, vlády, atp.) figuruje také celá řada aktérů skrytých (legislativní úředníci, empiričtí normotvůrci, zájmové skupiny, atp.), což vytváří komplex vztahů, ve kterém je prosazování zájmů jedněch sledováno skupinou se zájmy opačnými. Pokud tedy dojde k odhalení těchto zájmů.

Podívejme se nejprve na *vzdělávací proces*, respektive na produkci vědění, uskutečňovanou vysokými školami. Bourdieu tvrdí, že jednou z hlavních mocí státu je moc vytvářet a vnucovat specifické kategorie myšlení, jimiž interpretujeme veškeré další empirické zkušenosti, přičemž za tímto interpretačním klíčem již stát dál nevidíme (Bourdieu 1998: 36). Tento klíč ovlivňuje poznávané tím, že mu přisuzuje společenskou relevanci. Bourdieu ukazuje přímou závislost některých kritických disciplín (např. sociologie) na státě – stát definuje, co se bude zkoumat, např. prostřednictvím peněžní podpory vybraných projektů. Zejména těch, které nejsou vůči existenci státu kritické. Odhalení si zaslouží pouze to, co očekáváme, překvapení nemusí být žádoucí, neboť je v rozporu s ideologickými vzory. Moc a vědění spolu úzce souvisí. Nejenže vědění usnadňuje vládnutí, ale moc může determinovat vědění (Foucault 2000: 87). Vzájemné propojení ideologie, ideje skutečnosti a procesu odhalování pravdy v právu vede ke zvláštnímu spojení, které může být od objektivní skutečnosti vzdáleno – právní reprezentace nemusí být jednoduchým odrazem skutečnosti. Zvláště vychází-li z ideologicky ovlivněných vědeckých poznatků. Přítom právní vzdělávání je zaměřeno primárně na právní posouzení konkrétního případu; bez srovnání s etickými a politickými konsekvencemi. Právní vzdělávání se tak orientuje na technické zvládnutí právních otázek, aniž by reflektovalo širší eticko-politický kontext (Kennedy 2004: 33). Tím se však vystavuje mnohem silnějšímu potenciálnímu ideologickému ovládnutí.

Existence práva je vyloučena mimo interpretaci. Právo je podrobováno interpretaci, do které se promítají jak subjektivní stránky interpreta, tak ideologické koncepty převládající

ve společnosti. Právo není ovládáno ryze odbornými nástroji, ale vzhledem k nezbytnosti interpretace, se do něj promítají širší společenské vlivy. Právní praxe je podmíněna interpretací ve všech svých částech – díky tomu je možno říci, že právo je politické a jeho používání v praxi představuje politickou činnost v nejširším slova smyslu (Dworkin 2001: 146). S politickým pojetím práva a vědění souvisí i vliv společenských věd (včetně právní vědy) na způsob vládnutí a řízení společnosti. Jde opět o politickou událost, ovšem zde již bez sebe-menšího překvapení. Vládnutí je politický problém. Moderní vědy podle Foucaulta vytvořily disciplinovaný (ukázněný) subjekt, který plně respektuje a uznává moderní stát, a tedy vytvořily i moderní stát sám. Jak Bourdieu (1998), tak Foucault (2005) se shodují v nezbytnosti věd (včetně právní vědy) pro vytvoření moderního státu a moderní moci, přičemž je to stát, který vědám zadal úkol poskytnout mu nástroje k legitimizaci jeho moci. Moderní stát totiž společnost řídí skrze vědění, které mu nabídly vědy o člověku (podobně viz Marcuse 1991: 28). Stát toto vědění použil k tomu, aby konstruoval občanskou subjektivitu. Rozvoj vědy a státu tak jde ruku v ruce, neboť oba dva celky se vzájemně vyžadují – stát poskytuje vědám „přirozené“ téma a vědy propůjčují státu legitimitu odbornosti a zkoumají jej jako přirozený jev. Svou roli v tom pochopitelně hraje i právo. „Moderní administrativní vláda se stoupající měrou zmocnila přímého působení práva jako ‚disciplíny‘, která trestá anti-sociální jednání, protože administrativní státní technologie dozoru produkuje konformní občany“ (Stacy 2001: 61). Foucault se pokoušel o osvobození individua z útlu moderní moci (což je vysoce postmoderní požadavek) a moderního způsobu vládnutí (Stacy 2001: 61), přestože se domníval, že osvobození individua je nemožné, neboť útisk je produktem právě souhry vědění a moci. V tomto bodě je Foucault velice blízko postmoderním názorům na postavení státu. Tento stát je ryze administrativní bez své někdejší mocensko-silové podstaty. Vědění těsně souvisí s mocí. Moc lze analyzovat pod podmínkou, že ji dokážeme oprostít od určité reprezentace, kterou Foucault nazývá *právně-diskursivní*. Reprezentace je to, co zastírá skutečnou povahu věcí a co způsobuje, že moc chápeme jinak, nebo že vědění či právo nepovažujeme především za záležitost politickou (Foucault 1999: 98–100).

Legislativní způsob zápolení o ovládnutí diskursu je neméně zajímavý. Vytvořením radikálně nové právní úpravy, například kodexu, se mocensky určí, že empirický tvůrce této nové úpravy přebere vedoucí pozici ve schopnosti nakládat s tímto předpisem. Jako příklad můžeme využít tzv. nový občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník). Jeho terminologie je zcela odlišná od předchozího předpisu (publikovaného v roce 1964 a mnohokrát novelizovaného), což vyvolává celou řadu terminologických sporů a je to jeden z důvodů pro jeho odmítání. Ti, kteří novou terminologií vytvářeli, tj. pojům přiřadili konkrétní obsah, jednoznačně budou dominovat nad těmi, kteří se výborně orientovali v původní terminologii a nevynaložili dostatek času na studium nové úpravy. Jako zvláštní doklad tohoto *terminologického zlomu* lze chápat posudek Ústavu pro jazyk český ze dne 19. 11. 2008 č. j. 157/08 (Oliva 2008). U ostatních právních předpisů takové posudky chybí, což lze vnímat tak, že sami autoři (nového) občanského zákoníku používali jazyk mimo standardní rámce a pro svůj neobvyklý přístup potřebovali odbornou legitimizaci – v tomto případě jazykových expertů. Tímto posunem v terminologii jsou pak ostatní, kteří se zabývali předchozí úpravou, vyřazeni ze hry o určení významu, protože nedisponují symbolickým kapitálem *toho, který vytvořil právní předpis* (bez ohledu, zda se jedná o jednoho autora, kolektiv nebo pracoviště).

Působení legálního normotvůrce či jiného subjektu disponujícího legislativní pravomocí či legální (byrokratickou) mocí bychom v takovém případě mohli vnímat mimo jiné jako formální změnu v určení, kdo je schopen kvalifikovaně s právem nakládat a kdo nikoli. Změna v právní úpravě tak může mít vliv i na změny v kompetencích soudních instancí nebo právnických škol.

Příklady takového legislativního zásahu do odpovídajících sad vědění jsou méně obvyklé, neboť situace, kdy dochází k tak převratným změnám, nejsou v právu časté. Připomeňme, že se musí jednat o změnu za stávajících podmínek. Revoluční změny (státní převraty atp.) s sebou nesou celkovou změnu, a proto představují zcela jinou situaci v distribuci symbolických nástrojů. Foucault popisuje, jak byl rozvoj právního myšlení ve středověku vyvolán královskou mocí, která potřebovala svou legitimizaci nějak podložit. A k tomu jí posloužil rozvoj právního myšlení opírající se o římské právo (Foucault 2005: 39). Opětovným návratem k tomuto právnímu systému, k jeho myšlenkám, metodám a rétorickému stylu došlo k potlačení dosavadních tradičních a rozdrobených právních systémů. Pád Říše římské s sebou nesl i pád římského práva. Opětovná nutnost posílit královskou moc však vyžadovala návrat k zapomenutému systému, který se na jednu stranu odvolával k tradici, ale na druhou stranu byl pro uživatele nový, neznámý či nepoužívaný. Středověká právní věda, která je postavena na římském právu, a její znalosti jsou pak tím, co v začátcích umožní upevnit královskou moc. Jsou to ty znalosti a dovednosti, které si stát (královská moc) pro svou legitimizaci objednal. Podobně popisuje finský civilista Aulis Aarnio střet, ke kterému došlo mnohem později – v první polovině 19. století – ve Švédsku a který se rozhořel opět o římské právo – zda je použitelné i prakticky, nebo by je univerzity měly opustit ve prospěch obyčejového a městského partikulárního práva (Aarnio 2013: 13). Které znalosti jsou tedy významnější – znalosti římského práva, nebo partikulárního městského práva? Znalost římského práva otevírala vstup na akademickou dráhu, znalosti partikulárního práva byly lepší pro praxi – dokud nepřevládly velké kodifikace. Výsledek sporu mezi těmito dvěma systémy byl ve prospěch práva římského. Nové kodifikace založené na římském právu znalce městského práva zcela upozadily. Jejich znalosti byly nepotřebné. Pak se interpretačními elitami staly ty, které disponovaly znalostmi o celistvém římském právu, na jehož principech byly nové kodifikace založeny. Takový spor o určování dominance při interpretaci a správné aplikaci právního textu byl patrný také v jiných případech zavádění velkých právních kodifikací (Sobek 2012: 249) nebo při zmíněné reaktivaci římského práva jako způsobu ustavení panovnické moci. Zvláštní přitom zůstává, že podle Tomáše Sobka nebyly rozdíly mezi jednotlivými teoretickými přístupy právní vědy ke kodifikacím příliš odlišné samy o sobě. Zřetelné je však oddělování styl argumentace a toho, jak se tyto směry samy prezentovaly – včetně vzájemného hodnocení (Sobek 2012: 257).

Konec velkých vyprávění, konec velkých ideologií

Již výše jsme uvedli, že postmoderní přístup je charakteristický odmítáním velkých vyprávění (meta-narací), a je tedy zaměřen proti unifikujícím projektům, které se pokoušejí poskytnout univerzální legitimizaci – jako tomu bylo ve shora zmíněném případě římského práva, které poskytovalo legitimizaci upevňování panovnické moci. Pro Jamese Boyd Whitea,

jednoho z nejméně výraznějších propagátorů paralel mezi právem a literaturou, můžeme právo vnímat jako druh jazyka (White 1985: XIII). Předpokládáme, že právo vyjadřuje identifikovatelné ideje sdílené v konkrétní společnosti a skládá se ze znaků, mezi kterými panují určitá pravidla. Americký právní konstitucionalista Robert Cover chápal právní normu, tj. základní stavební jednotku práva, jako znak, kterým sdělujeme své postoje k sobě a k druhým, a to v závislosti na tom, jak se s ní vypořádáme (Cover 1983: 8). Právo je jazykový fenomén, který odráží mocenské vazby stejně jako kulturní obsahy. Právo je prostředkem komunikace, zvláštní institucí, která se neomezuje pouze na to, být seznamem pravidel; je to způsob čtení, psaní a mluvení, což současně znamená, že základními právními dovednostmi jsou schopnost číst, psát a počítat. Současně je to způsob udržování specifické kultury, převážně kultury argumentu (White 1982: 415). Proto je v současném přístupu k teoretickému zkoumání práva patrný příklon k jazyku, resp. narativní obrat (Brooks 2006: 3). Kritické přístupy aplikují narativní metodu jako součást právní metodologie.

Příběhy jsou nezbytné pro porozumění právu a pro zakomponování práva do okolního světa. Právo je způsob sdělování informací. Jak jsme již uvedli, prostřednictvím norem sdělujeme příběhy o sobě, ale také o společnosti či o druhých, neboť společnost se stává rámcem významu pro existenci norem. Právo je tak obepnuto příběhy, kterými se také reprodukuje, čímž se příběhy stávají důležité pro samotný obraz práva, který společnost přijímá.

Na základě výše řečeného můžeme tvrdit, že postmoderní změna poznání, jeho odklon od meta-narací za současného přijetí vyprávění jako součásti poznávání, se projevuje i v poznání práva. I zde lze odhalit působení ideologií. Jeden z problémů práva a důvod, proč právo nemůže být prostě ideologie, se skrývá ve spojení práva a jazyka. Jeho spojení s jedním jazykovým systémem, tj. s jedním národním jazykem, z něj činí prvek kulturní dominance, případně prvek kulturní hegemonie (Gramsci 2007: 30). Kdokoli chce pochopit jiný (právní) systém či úspěšně mezi různými systémy překládat, musí každý z těchto systémů zcela pochopit. A to je již záležitost jazyka. Chápání musí vždy probíhat v jiném jazyce. Neexistuje žádný univerzální jazyk práva – právo je *partikulární zkušeností*. Proti univerzálnímu právnímu jazyku staví postmoderna jednoznačnou bariéru Lyotardovým *koncem velkých vyprávění* (Lyotard 1993). Neexistuje nějaká *meta-narace* ani žádný *super-diskurs*, které by dokázaly poskytnout ospravedlnění každého malého příběhu, každé instituce. Respektive, tato vyprávění si již nemohou nárokovat univerzální legitimizační schopnosti a ohlášení jejich konce směřuje právě k zániku této jejich schopnosti, a nikoli k tvrzení, že se již žádný podobný příběh nemůže vynořit. Racionalita není dostatečná, aby dokázala takový všeobjímající koncept vytvořit. Dochází k zániku „sjednocující a legitimizační schopnosti velkých příběhů spekulativní nebo emancipační povahy“ (Lyotard 1993: 143). Velké příběhy dospěly ke svému konci jednak mnohostí poznání a současně postupným zjišťováním, že poznatky, ke kterým věda dochází, nejsou ospravedlnitelné jedním společným příběhem či jedním společným cílem. Povaha pravdy zůstává nezměněna, mění se povaha vědění (Lyotard 1993: 100–101). Zatímco pravda nepřestává být vztahem mezi výpovědí a skutečností, vědění přestává být předpovědí vztahu ke skutečnosti. Vědění začíná být strategickou hodnotou odpovědi. V informační společnosti je podle Lyotardovy zprávy nezbytné, aby každá informace byla přeložitelná na informační kvantum (Lyotard 1993: 101). Vědění již déle není spojováno s výchovou, s kultivací jedince, ale pouze se směnou.

Závěr

Vysněným ideálem moderny je racionální právo, které je *ne-příběhem* (Havel 1987). Paradoxně se doba, kterou provází velká vyprávění, pokouší vyprávění odstranit – jménem samotného velkého vyprávění o racionální vědě. Právo by mělo být statické a fungovat jako součástka jednoho stroje, který je určen k uskutečňování smysluplných cílů. Příběh, který vždy byl s právem spojen, by měl být nahrazen nezpochybnitelnou racionální ideou pravdy. Tato destrukce příběhu práva nebo příběhů o právu by však s sebou nesla i ztrátu *základního nástroje lidského poznání* (Havel 1987). Právo je lidský artefakt, a proto je nemyslitelné, aby se zcela oprostilo od příběhů – příběhy konstituují právo (revoluce), dávají mu legitimitu (řešení problémů) a poskytují mu smysl (základní hodnoty). Právo nelze vměstnat do ne-příběhu, tak jak slibovaly moderní ideály.

V jednom textu se lze dočíst, že nejlepší způsob odstranění kritiky je opětovné omezení zveřejňování vyhlášených rozsudků. Nepřípustná kritika, která může v některých případech hraničit až se znevažováním soudů, tím bude eliminována a kritizovat bude moci pouze ten, kdo bude s případem a se všemi podklady náležitě obeznámen (Závadská 2013: 283). Tento názor je příznačný pro klasický *pěstitelský* přístup k lidem, kteří se právem zabývají, a těch, kterých se právo dotýká. Právo je příliš složité, aby se jím mohl zabývat kdokoli. Teprve odborník má tu moc a současně státní povolení s ním nakládat – ten, kdo disponuje dostatečnými symbolickými nástroji, je hoden se právem zabývat. Moderní snahy odhlížet od toho, co právo je, a zabývat se spíše vysněným ideálem, se pokoušejí vytlačit jakýkoli alternativní pohled na právo. Pokouší se eliminovat jakoukoli kritiku. Jsou to možná výkřiky těch, kterým se rozplývá ideál práva, který jim poskytoval jakousi moc.

V právu vždy existovaly proudy, které se vzájemně popíraly, případně které spolu soupeřily o moc definovat pojmy. Je lhostejné, zda se tak dělo a děje na pozadí náboženských soudů, kdy spolu soupeřily soudy státní a soudy náboženské – i když ty světské svá rozhodnutí považují za nadřazená (Pezl 2011). Nebo zda se právo musí vypořádat s nějakým jiným násilným normativním systémem, jak píše Eduard Bárány, když reflektuje různé zločinecké struktury (1997). Právo není jednotné a pevně dané a vždy je zmítáno nejrůznějšími proudy. Takové bylo moderní právo a postmoderní není jiné. V tom zůstávají stejné.

Právě poznotek o pluralitě práva spíše než o jednotném a absolutně působícím mechanismu je základní rozdíl mezi moderním a postmoderním chápáním práva. Současný stav poznání práva včetně poznatků o jeho působení ve společnosti je mnohem lepší. Výše jsme si ukázali některé ze současných poznatků, které odkrývají některé praktiky a situace, které jsou běžné. Jen nebylo běžné na ně upozorňovat. S narůstajícím poznáním může narůstat také kritika práva a způsobů, jakými se bojuje o moc právo ovládat.

Literatura

- Aarnio, Aulis. 2011. *Essays on the Doctrinal Study of Law*. Heidelberg: Springer.
 Agamben, Giorgio. 2011. *Homo Sacer. Suverénní moc a pouhý život*. Praha: OIKOYMENH.
 Bárány, Eduard. 1997. *Moc a právo*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
 Bauman, Zygmunt. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Bauman, Zygmunt. 2003. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Benjamin, Walter. 1998. *Agésilas Santander*. Praha: Herrmann & synové.
- Boguszak, Jiří. 2005. „Právo a postmoderní situace.“ *Právník* 144 (11): 1201–1218.
- Bourdieu, Pierre. 1987. „The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field.“ *The Hastings Law Journal* 38 (5): 814–854.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, Pierre. 1999. *On Television*. New York: The New Press.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, Pierre. 2002. „The Forms of Capital.“ Pp. 280–291 in *Readings in Economic Sociology*, edited by N. W. Biggart. Oxford: Blackwell.
- Brooks, Peter. 2006. „Narrative Transactions – Does the Law Need a Narratology?“ *Yale Journal of Law and Humanities* 18 (1): 1–28.
- Carty, Anthony. 1990. „Introduction: Post-Modern Law.“ Pp. 1–39 in A. Carty (ed.). *Post-modern Law: Enlightenment, Revolution and the Death of Man*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cover, Robert. 1983. „Foreword: Nomos and Narrative.“ *Harvard Law Review* 97 (1): 4–68.
- Derrida, Jacques. 1986. „Declarations of Independence.“ *New Political Science* 7 (1): 7–15.
- Derrida, Jacques. 2002. *Síla zákona – „Mystický základ autority“*. Praha: OIKOYMENH.
- Derrida, Jacques. 2011. *Strašidlá Marxa*. Bratislava: Vydavateľstvo Európa.
- Durkheim, Émile. 2004. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Dworkin, Ronald. 2001. *A Matter of Principle*. Cambridge: Harvard University Press.
- Eco, Umberto. 2013. *Vytváření nepřitele a jiné příležitostné eseje*. Praha: Argo.
- Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I. – Vůle k vědě*. Praha: Herrmann & synové.
- Foucault, Michel. 2000. „Truth and Judicial Forms.“ Pp. 155–172 in J. D. Faubion (ed.). *Power*. London: Penguin Books.
- Foucault, Michel. 2003. *Abnormal. Lectures at the Collège de France 1974–1975*. New York: Picador.
- Foucault, Michel. 2005. *Společnost je třeba bránit*. Praha: Filosofia.
- Gorski, Philip S. 2003. *Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in the Early Modern Europe*. Chicago: University of the Chicago Press.
- Gramsci, Antonio. 2007. *Prison Notebooks. Volume III*. New York: Columbia University Press.
- Hall, Stuart. 2006. „Popular Culture and the State.“ Pp. 360–380 in A. Sharma a A. Gupta (eds.). *The Anthropology of the State. A Reader*. London: Blackwell Publishing.
- Harvey, David. 1992. *The Condition of Postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Havel, Václav. 1987. „Příběh a totalita.“ Cit. 30. června 2014 (http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=eseje&val=7_eseje.html&typ=HTML).
- Havel, Václav. 1999. „Moc bezmocných.“ Pp. 224–330 in V. Havel (ed.). *Eseje a jiné texty z let 1970–1989: Dálkový výslech*. Praha: Torst.
- Holländer, Pavel. 2012. *Filosofie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Christie, George C. 2010. *The Notion of an Ideal Audience in Legal Argument*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Jellinek, Georg. 1906. *Všeobecná státověda*. Praha: J. Leichter.
- Kafka, Franz. 1992. *Proces*. Políčka: Argo.
- Kautman, František. 2004. *Fjodor Michajlovič Dostojevskij – Věčný problém člověka*. Praha: Academia.
- Keller, Jan. 2004. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kennedy, Duncan. 2004. *Legal Education and the Reproduction of Hierarchy. A Polemic against the System*. New York: New York University Press.
- Kysela, Jan. 2014. *Ústava mezi právem a politikou. Úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges.

- Litowitz, Douglas E. 1999. *Postmodern Philosophy and Law*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Loveman, Mara. 2005. „The Modern State and the Primitive Accumulation of Symbolic Power.“ *American Journal of Sociology* 110 (6): 1651–1683.
- Lyotard, Jean-François. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filosofía.
- Macur, Josef. 2001. *Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení*. Brno: Masarykova univerzita.
- Marcuse, Herbert. 1991. *Jednorozměrný člověk: studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Praha: Naše vojsko.
- Marx, Karel and Bedřich Engels. 1972. *Manifest komunistické strany*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Oliva, Karel. 2008. *Jazykový posudek k návrhu občanského zákoníku*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd, v.v.i.
- Olšáková, Doubravka. 2014. *Věda jde k lidu!* Praha: Academia.
- Pezl, Tomáš. 2011. „Vztah mezi náboženským právem a právem státu – případ Izraele.“ Pp. 272–279 in E. Bárány (ed.). *Právo a jeho prostředí*. Bratislava: Ústav štátu a práva SAV.
- Sobek, Tomáš. 2012. *Právní myšlení. Kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Stacy, Helen M. 2001. *Postmodernism and Law – Jurisprudence in a Fragmenting World*. London: Dartmouth Publishing Company.
- Střítecký, Jaroslav. 1990. „Spor o postmodernismus a otázka sociální racionality.“ *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 38–39 (G33): 67–84.
- Tamanaha, Brian Z. 2005. *A General Jurisprudence of Law and Society*. New York: Oxford University Press.
- Weber, Max. 1949. *The Methodology of the Social Sciences*. Glencoe: The Free Press.
- Weber, Max. 1983. „Protestantská etika a duch kapitalizmu.“ Pp. 272–361 in M. Weber. *K metodologii sociálních věd*. Bratislava: Pravda.
- Weber, Max. 1998. „Politika jako povolání.“ Pp. 246–296 in M. Weber. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH.
- Weyr, František. 1936. *Teorie práva*. Praha: Orbis.
- White, James B. 1982. „Law as Language: Reading Law and Reading Literature.“ *Texas Law Review* 60 (3): 415–445.
- White, James B. 1985. *The Legal Imagination*. London: University of Chicago Press.
- Závadská, Elena. 2013. „Zjednocovanie súdnej praxe a iné problémy.“ Pp. 278–288 in E. Bárány (ed.). *Zmena práva*. Bratislava: Ústav štátu a práva SAV.

Autor

Martin Škop je právník a sociolog. Působí jako docent katedry právní teorie na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Mezi oblasti jeho odborného zájmu patří obecné problémy práva a právní vědy, právní sociologie a právní metodologie. Zejména se zabývá spojením práva a literatury a jazykových problémů práva. Publikoval čtyři knihy (*Právo a násilí, Právo v postmoderní situaci, Právo a vášeň, ... právo, jazyk a příběh*).

Kontakt: martin.skop@law.muni.cz